

GLOSÝ

SIDGWICKŮV PROBLÉM

Tomáš Sobek*

Abstrakt: Tato glosa se věnuje dualismu praktického rozumu, který zformuloval Henry Sidgwick. Podle jeho názoru to byl filozoficky neřešitelný konflikt mezi egoismem a utilitarismem, který ohrožoval samotnou koherenci praktického rozumu. V pojetí racionálních egoistů by konečným cílem jednání mělo být vlastní štěstí aktéra. V pojetí utilitaristů by konečným cílem jednání mělo být štěstí ostatních lidí stejně jako vlastní štěstí. Sidgwick měl za to, že pouze existence utilitaristického Boha by mohla tento konflikt spolehlivě vyloučit, a tak vyřešit dualismus. Jenomže, Sidgwick nevzal v úvahu jinou verzi dualismu, která znamená, že v případech konfliktu zvažujeme relativní sílu egoistických a nestranných důvodů. Tato verze se nápadně podobná ústavnímu vážení, které se používá při poměrování relativního významu veřejného zájmu a zásahu do individuálního práva.

Klíčová slova: utilitarismus, racionální egoismus, dualismus praktického rozumu, Henry Sidgwick, poměrování

ÚVOD

Kdybychom měli jmenovat nejvýznamnější představitele klasického utilitarismu, určitě to bude trojlístek Jeremy Bentham, John Stuart Mill a Henry Sidgwick. Poslední jmenovaný sice dnes není tak známý jako jeho dva mimořádně vlivní předchůdci, nicméně jeho kniha *The Methods of Ethics* (první vydání 1874) byla ve své době považovaná za vrcholné dílo morální filozofie. Sidgwick v této knize zformuloval problém („jeden z nejhlubších problémů etiky“),¹ označený jako dualismus praktického rozumu, týkající se vztahu mezi racionálním egoismem a utilitarismem. Tento vztah, který Sidgwick hodnotí jako fundamentální opozici, je zajímavý a důležitý zejména pro toho, kdo věří v harmonii mezi morálkou a racionalitou.² Zjednodušeně řečeno, zatímco racionální egoismus znamená požadavek usilovat exkluzivně o vlastní štěstí, v optice utilitarismu bychom měli brát štěstí kohokoli druhého stejně vážně jako své štěstí, takže utilitarismus po aktérovi požaduje, aby nestranně usiloval o maximum celkového štěstí všech bytostí, které mají schopnost štěstí prožívat.³ Sidgwickův problém pak spočívá v názoru, že jak

* JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D., Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., Právnická fakulta Masarykovy univerzity a Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122. E-mail: tomas.sobek@ilaw.cas.cz.

¹ SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 110.

² CRISP, R. Sidgwick and utilitarianism in the late nineteenth century. In: B. Eggleston – D. E. Miller (eds). *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge, 2014, s. 97.

³ Rozlišujeme alespoň tři druhy egoismu. *Psychologický egoismus* je deskriptivní teorie o motivech lidského chování, která tvrdí, že jediným motivem je sledování vlastního zájmu. Lidé sice dokáží toužit po štěstí druhých osob, ale pouze jako po prostředku k dosažení vlastního štěstí. Viz FEINBERG, J. *Psychological Egoism*. In: R. Shafer-Landau (ed.). *Ethical Theory: An Anthology*. John Wiley & Sons, 2012, s. 167. *Racionální egoismus* je normativní teorie, podle které je jednání racionální právě tehdy, když maximálně přispívá zájmům aktéra.

egoismus, tak utilitarismus, uvážované samostatně, se zdají být intuitivně správnými teoriemi, ale přitom to jsou vzájemně neslučitelné teorie v tom smyslu, že alespoň v některých případech kladou protichůdné požadavky na jednání.⁴ Kdybych byl racionálním egoistou a stál před volbou mezi menším vlastním štěstím a větším obecným štěstím, pak bych měl zvolit to první, a kdybych byl utilitaristou, měl bych zvolit druhou možnost.⁵

Sidgwick vycházel z postulátu, že když jsou dvě metody (respektive dva axiomy) v konfliktu, pak rozum požaduje, abychom alespoň jednu z nich opustili nebo modifikovali. Jenomže pro kterou metodu zde mluví racionální důvody, aby dostala přednost? „Podle Sidgwicka tento konflikt nemůže být vyřešen: nelze prokázat, že utilitarismus je lépe ospravedlněný než egoismus, takže utilitarismus nemůže být racionálně požadován.“⁶ Neschopnost překonat onen dualismus byla pro Sidgwicka frustrující, protože nedokázal obhájit utilitarismus, tedy teorii, ke které se on sám hlásil. Neuměl zdůvodnit, že je to jediná racionální metoda rozhodování se v otázkách, co bychom měli dělat. A zároveň byl nucený připustit, že egoismus, který si ošklivil jako nemorální přístup, je také legitimní, protože poskytuje racionální alternativu.⁷ Dualismus praktického rozumu lze chápat jako formulaci morálního dilematu pro postkřesťanskou dobu.⁸ Toto dilema bylo nastolené osvícenským racionalismem, aniž by tenkrát bylo zřejmé, co jsou vhodné nástroje k jeho řešení. Vyplula tak na povrch otázka, jestli ty nové koncepce etiky, které se inspirovaly logickým („buď–anebo“) redukcionismem, typickým pro modelování axiomatických systémů, dokáží adekvátně zachytit bohatost morálního myšlení.

Sidgwick si utilitarismus osvojil jako intuitivně samozřejmý (*self-evident*), protože z neutrálního hlediska („z hlediska vesmíru“) není dobro žádného jednotlivce významnější než dobro kteréhokoli jiného jednotlivce, a též proto, že jakožto racionální bytosti jsme vázáni sledovat dobro obecně, a ne jen nějakou jeho část. Tzv. hledisko vesmíru je Sidgwickova metafora, která má při hodnocení dobra reprezentovat přístup jakoby

To znamená, že důvody k jednání jsou egocentrické. Aktérový důvod k určitému jednání v konečném důsledku závisí pouze na tom, jaké jsou vyhlídky, že ono jednání prospěje jeho vlastnímu dobru. Viz SHAVER, R. *Rational Egoism: A Selective and Critical History*. Cambridge, 2009, s. 2. RACHELS, J. Ethical Egoism. In: R. Shafer-Landau (ed.). *Ethical Theory: An Anthology*. John Wiley & Sons, 2012, s. 194. *Etický egoismus* je také normativní teorie, která váže morální správnost na individuální racionalitu. Jednání je morálně správné právě tehdy, když maximálně přispívá zájmům aktéra, jinými slovy, jediná morální povinnost, kterou máme, je sledovat vlastní dobro. Univerzálním imperativem etického egoismu samozřejmě není, že každý má sledovat můj užitek, ale že každý má sledovat svůj užitek. Viz SINGER, P. *Practical Ethics*. Cambridge, 2011, s. 280. Srov. BERT, G. *Morality: Its Nature and Justification*. Revised Edition. Oxford, 2005, s. 9, 14.

⁴ „Možnost praktického konfliktu mezi egoismem a utilitarismem ukazuje, že tyto dvě metody jsou, v určitém smyslu, v kontradikci. A „kontradikce“ mezi nejlepšími metodami etiky, které máme k dispozici, vypadá jako něco, z čeho bychom si měli dělat těžkou hlavu.“ Viz ORSI, F. The Dualism of the Practical Reason: Some Interpretations and Responses. *Etica & Politica / Ethics & Politics*. 2008, Vol. X, No. 2, s. 20. Francesco Orsi zde dělá správně, když mluví o kontradikci v uvozovkách, protože o skutečnou normativní kontradikci se tu nejedná. Umíme si totiž docela dobře představit okolnosti, za kterých egoismus a utilitarismus požadují stejné chování. Viz SKORUPSKI, J. Three Methods and Dualism. In: R. Harrison (ed.). *Henry Sidgwick*. Oxford, 2001, s. 69.

⁵ Sidgwick si nemyslel, že lidé se dělí na racionální egoisty a utilitaristy. Měl za to, že většina lidí se pohybuje někde mezi těmito dvěma extrémy. Zároveň si dobře uvědomoval, že *common-sense* morálka pro člověka požaduje více než egoismus, ale méně než utilitarismus. Viz SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 84.

⁶ HILLS, A. The Significance of The Dualism of Practical Reason. *Utilitas*. 2003, Vol. 15, No. 3, s. 316.

⁷ LAZARI-RADEK, K. – SINGER, P. *The Point of View of the Universe: Sidgwick and Contemporary Ethics*. Oxford, 2014, s. xiii.

⁸ SCHULTZ, B. *Henry Sidgwick – Eye of the Universe: An Intellectual Biography*. Cambridge, 2004, s. 222.

zvnějšku, oprostěný od jakéhokoli partikulárního hlediska, nejen od svého osobního hlediska jako jednotlivce, ale též od hlediska své rodiny, své společenské třídy, své vlasti, svého národa, své rasy a podobně. Je to možný způsob, jak přistoupit k tzv. principu nestrannosti, který je zcela klíčovým principem utilitaristického myšlení:⁹ Celkový užitek má být kalkulován nestranně v tom smyslu, že prospěch nebo újma kteréhokoli jednotlivce musí být počítána přesně stejným způsobem jako prospěch nebo újma pro kohokoli jiného.¹⁰ John Stuart Mill opakovaně zdůrazňoval, že hlavní myšlenka utilitarismu spočívá v tom, že užitek kohokoli jiného hodnotíme stejně, jakoby to byl náš vlastní užitek. A k tomu uvedl, že novozákonní 'Miluj svého bližního jako sám sebe.' perfektně vystihuje ducha utilitarismu.¹¹

Opačný přístup pak ztělesňuje egoismus, který znamená, že pro správnost jednání jednotlivce mají rozhodující význam jeho vlastní partikulární zájmy, takže z jeho osobního hlediska je významnější jeho vlastní užitek než užitek kohokoli jiného. Utilitarista Sidgwick sice považoval egoismus za morálně odpudivý, ale bral tuto konkurenční teorii zcela vážně. Uznával, že egoismus, ztělesňující sebelásku, se zdá být stejně intuitivně samozřejmý jako utilitarismus, zejména když přihlídneme ke skutečnosti, že jednotlivci jsou oddělené osoby.¹² Jejich reálná odlišenost znamená, že každý zvlášť prožívá vlastní potěšení, případně utrpení, a tak každý jednatel má zvláštní důvod usilovat o své potěšení, respektive vyhýbat se svému utrpení, aniž by ho to zavazovalo se stejně zajímat o kvalitu života druhých jednotlivců.¹³ Jejich dobro mu nijak neprospívá, jejich zlo mu nijak neškodí, nijak se ho nedotýkají a tak se ho ani netýkají, prostě to nejsou jeho dobra, ani jeho zla. Ztráta jedné osoby nemůže být kompenzovaná ziskem druhé osoby. A to znamená, že praktické důvody jsou relativní k aktérovi, on má své osobní důvody pro své jednání, oni zas mají své.

Důležité přitom je, že egoista nemusí zpochybňovat samotnou implikaci: 'Jestliže věci hodnotíme z neutrálního hlediska, pak dobro jednotlivce je stejně významné jako dobro kteréhokoli jiného jednotlivce.' Možná jen znuděně pokrčí rameny, že je to vlastně tautologie. Co jiného obnáší neutrální hledisko než počítání dober bez ohledu na identitu

⁹ Derek Parfit o Sidgwickově dualismu mluví jako o konfliktu mezi *rational egoism* („*We always have most reason to do whatever would be best for ourselves.*“) a *rational impartialism* („*We always have most reason to do whatever would be impartially best.*“) Utilitarismus se v literatuře vcelku běžně označuje jako '*impartialism*', což je velmi výstižné. Jenomže, jak tento termín vhodně převést do češtiny? Viz PARFIT, D. *On What Matters*. Vol. I. Oxford, 2011, s. 130.

¹⁰ HOOKER, B. *Egoism, Partiality and Impartiality*. In: R. Crisp (ed.). *The Oxford Handbook of the History of Ethics*. Oxford, 2013, s. 723.

¹¹ „Musím znovu zopakovat to, co si kritici utilitarismu jen zřídka uvědomují, že štěstí, které určuje utilitaristický standard toho, co je správným jednáním, není aktérovo vlastní štěstí, ale štěstí všech dotčených. Co se týče jeho vlastního štěstí a štěstí ostatních, utilitarismus po něm požaduje, aby byl tak striktně nestranný jako nezaujatý a benevolentní pozorovatel. Ve zlatém pravidle Ježíše Nazaretského čteme perfektní formulaci ducha utilitarismu. Chovat se k druhým jako k sobě samému, a milovat svého bližního jako sám sebe, tvoří ideál utilitaristické morálky.“ Viz MILL, J. S. *Utilitarianism*. Floating Press, 2009 (1863), s. 112.

¹² Všichni známe Rawlovu námitku, že utilitarismus nebere vážně skutečnost, že osoby jsou oddělené. Už méně je známo, že tato teze je proti utilitarismu poprvé formulována z pozic racionálního egoismu. Viz RAWLS, J. *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard, 1999 (1971), s. 24.

¹³ „Bylo by proti zdravému rozumu popírat, že rozdíl mezi nějakým jednotlivcem a kterýmkoli dalším je reálný a fundamentální, a že v důsledku toho se „já“ zajímám o kvalitu své existence jakožto jednatel ve smyslu, fundamentálně významném, ve kterém se nezajímám o kvalitu existence druhých jednotlivců.“ Viz SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 498.

jejich nositelů? Egoista ale namítne, že jednotlivý aktér s vlastními zájmy nemá důvod, proč by měl věci hodnotit zrovna z neutrálního hlediska.¹⁴ Přitom tvrzení, že aktér nemá důvod, zde znamená, že nemá osobní důvod, tedy důvod z vlastního hlediska. A říct, že z vlastního hlediska je konečným důvodem jen vlastní štěstí, je jenom další tautologie. Zdá se tedy, že utilitarismus a egoismus ztělesňují konkurenci dvou hledisek, neutrálního a partikulárního. Na jedné straně Sidgwick tvrdil, že z hlediska vesmíru je nepochybně rozumné, aby aktér preferoval větší dobro před menším, i kdyby tím menším dobrem bylo jeho osobní štěstí. Na druhé straně mu přišlo stejně nepochybně rozumné, aby jednotlivec preferoval své vlastní dobro. Racionalitu sebeprosazování považoval za stejně nepochybnou jako racionalitu sebeobětování.¹⁵

Utilitarismus byl pro Sidgwicka etickou teorií, která obecně definuje, co je morálně správné jednání.¹⁶ *Morální* aspekt utilitarismu nacházíme právě v principu nestrannosti, totiž že význam dobra a zla je nezávislý na personální identitě svého nositele. Utilitarista považuje štěstí kohokoli druhého za stejně významné jako své vlastní štěstí, jakoby neuměl rozlišit vlastní a cizí štěstí, a proto má dobrý důvod nediskriminačně zohledňovat zájmy ostatních osob.¹⁷ Na druhé straně *racionální* aspekt egoismu spočívá v tom, že aktér jakožto autonomní jednotlivec má své vlastní důvody k jednání, protože se v konečném důsledku nějak váží k jeho osobě.¹⁸ Je racionální, aby usiloval pouze o takové dobro, které se ho přímo nebo alespoň zprostředkovaně týká, protože pouze takové dobro v jeho osobě spojuje motivaci s uspokojením. Konflikt mezi neutrálním a partikulárním hlediskem pak vede buď k racionální nemorálnosti, nebo k morální iracionalitě. Sidgwick dospěl ke skeptickému závěru, že racionální požadavky egoismu a etické požadavky utilitarismu nemohou být smířeny do jedné koherentní normativní teorie, takže nedokážeme zformulovat obecnou teorii toho, co bychom měli dělat. Měl za to, že ve světle dualismu praktického rozumu ukázal, že rozum nemůže poskytnout kompletní vodítko k identifikaci správného jednání.¹⁹ Neúspěch ve snaze sjednotit individuální rozum s univerzálním rozumem sice nepovažoval za důvod k naprostému opuštění morálky, nicméně znepokojeně to vnímal jako nemožnost plně racionalizovat morálku. „*Kosmos povinnosti se tím redukuje na chaos: a vleklé úsilí lidského intelektu zformulovat perfektní ideál racionálního chování se zdá být odsouzený k nevyhnutelnému selhání.*“²⁰

¹⁴ PHILLIPS, D. *Sidgwickian Ethics*. Oxford, 2011, s. 125.

¹⁵ SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. xviii.

¹⁶ Není zcela zřejmé, zda Sidgwick chápal také egoismus jako určitou koncepci morálky nebo „pouze“ jako teorii individuální racionality, takže ani není zřejmé, zda tzv. dualismus praktického rozumu reprezentuje konflikt dvou soupeřících etických teorií (utilitarismus vs. etický egoismus) nebo konflikt mezi (utilitaristickou) morálkou a (egoistickou) racionalitou. Viz BRINK, D. O. Sidgwick's Dualism of Practical Reason. *Australian Journal of Philosophy*. 1988, Vol. 66, No. 3, s. 291. Preferuji druhou interpretaci, takže Sidgwickův dualismus praktického rozumu chápu jako konflikt mezi utilitarismem a racionálním egoismem.

¹⁷ Utilitarismus může docela dobře využít Rawlovu metaforu závoje nevědomosti. Nerozlišují význam svého a cizího štěstí, jako bych nevěděl, které štěstí je mé a které je cizí.

¹⁸ Koncept racionálního egoismu je svým způsobem blízký ekonomickému myšlení. Např. Daniel Hausman píše, že ekonomie se zabývá důsledky racionální chamtivosti. A k tomu dodává, že pro ekonomii jsou podstatní aktéři, kteří sledují vlastní blahobyť. Teorie, které rezignují na tento motiv, prý ztrácejí ekonomickou povahu. Viz HAUSMAN, D. M. *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge, 1992, s. 95. Jistě by se našly i jiné důvody, proč bychom si měli ekonomii zamilovat.

¹⁹ LAZARI-RADEK, K. – SINGER, P. *The Point of View of the Universe: Sidgwick and Contemporary Ethics*. Oxford, 2014, s. 151.

²⁰ SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. London, 1874, s. 473.

Co se týče samotného chování, konflikt mezi utilitarismem a racionálním egoismem není tak propastný, jak by se na první pohled mohlo zdát. Rozhodně bychom si neměli představovat egoistu jako někoho, kdo se nutně chová k ostatním bezohledně. Racionální egoismus není definovaný bezohledností, ale tím, že za *konečný* cíl jednání jednotlivce považuje výhradně jeho vlastní užitek.²¹ Ohleduplnost je z egoistického hlediska správný přístup, pokud se aktérovi vyplácí.²² Racionální egoista by se měl chovat k zájmům druhých osob ohleduplně tehdy, když lze očekávat, že mu to z dlouhodobého hlediska pomůže realizovat své vlastní zájmy.²³ Má-li být opravdu racionální, musí se umět přizpůsobit okolnostem, zejména svému sociálnímu prostředí. Kdyby egoista jen přímočaře sledoval svůj vlastní užitek a zcela přitom ignoroval zájmy ostatních aktérů, choval by se iracionálně, protože by se tím ke své vlastní újmě vylučoval ze systému společenské spolupráce, takže by přicházel o výhodné příležitosti.²⁴ Za určitých okolností je tedy racionální se chovat k druhým ohleduplně, i když zde ohleduplnost nevystupuje jako účel o sobě.²⁵

Positivní právo a pozitivní morálka dávají lidem incentivy, typicky formální nebo neformální sankce, aby se chovali poctivě, dodržovali své sliby, neškodili druhým osobám, případně aby potřebným pomáhali v nouzi.²⁶ Čím efektivněji bude systém sociální kontroly odrazovat od protisociální činnosti, respektive motivovat k prosociální činnosti, tím více se bude egoista ve svém chování podobat utilitaristovi. Sidgwick byl ale skeptický k představě, že by společenské instituce, jak je známe, mohly onu mezeru mezi požadavky racionálního egoismu a utilitarismu zcela uzavřít: „*Nicméně, ve spořádaných společnostech, se kterými jsme obeznámeni, není spravování práva a spravedlnosti nikdy tak dokonalé, aby se každý utajovaný zločin, díky zatížení trestem, ukázal být iracionálním činem. Protože jakkoli tyto tresty mohou převážit nad výhodami zločinu, nikdy se nevyloučí případy, u kterých je riziko odhalení tak malé, že téměř jistý zisk při střízlivé kalkulaci více než kompenzuje nepatrnou pravděpodobnost sankce. A konečně, v žádné současné společnosti není právo tak dokonalé, aby neexistovaly způsoby flagrantně protisociálního chování, které prochází oky jeho sítě a zcela unikají právním sankcím, nebo na ně dopadají tak malé sankce, že se porušování práva vyplácí.*“²⁷

²¹ NAKANO-OKUNO, M. *Sidgwick and Contemporary Utilitarianism*. Palgrave Macmillan, 2011, s. 15.

²² Rakouský spisovatel Karl Kraus sarkasticky poznamenal: „*Slušnost je vždy něčím, co si vyžaduje ospravedlnění ekonomickými důvody.*“ Viz KRAUS, K. *Ausgewählte Werke: 1902–1914, Grimassen*. Langen Müller, 1971, s. 240.

²³ „*Ekonomický člověk postrádá schopnost být skutečně správným člověkem. Rozumí argumentům pro morální sebeomezení, ale takové omezení považuje za zlo, ze kterého by se nejradyji osvobodil. Bude-li mít příležitost použít morálku jako nástroj k naduládě, bez váhání to udělá, protože jeho zájem o morálku je ryze instrumentální, a jeho cíle, kterým má morálka sloužit, jsou asociální.*“ Viz GAUTHIER, D. *Morals by Agreement*. Oxford, 1986, s. 328.

²⁴ GAUTHIER, D. *Morals by Agreement*. Oxford, 1986, s. 183.

²⁵ Intuitivně bych zde řekl, že aktér se chová morálně, ale nikoli na základě morálních důvodů. Etický egoista by ale tvrdil, že právě vlastní zájem je morálním důvodem.

²⁶ Společenské normy mohou velmi efektivně regulovat chování tím, že je adresáti internalizují, takže působí spíše prostřednictvím jejich svědomí než zvažováním hrozby dopadu sankce. My zde hovoříme o problému racionálního egoisty, což je modelová postava, nikoli reprezentant běžného člověka. Přitom námitka behaviorální ekonomie, že uvažování v modelu *homo economicus* nevhodně abstrahuje od významných sociálně-psychologických faktorů mezilidské interakce, je v zásadě oprávněná. Viz STOUT L. A. *Law and Prosocial Behaviour*. In: E. Zamir – D. Teichman (eds). *The Oxford Handbook of Behavioral Economics and the Law*. Oxford, 2014, s. 203.

²⁷ SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 165–166.

Sidgwick si uvědomoval, jaký význam hrají ve společnosti neformální reputační mechanismy, ale zároveň měl na paměti také skutečnost, že i dobré jméno může být produktem šikovné manipulace. Pro společenský úspěch jednotlivce nakonec není důležité ani tak to, zda skutečně je prospěšným a spolehlivým partnerem, ale spíše to, zda dokáže v ostatních vzbuzovat takový dojem. Realisticky smýšlející Sidgwick svým čtenářům připomínal, že lidé jsou velmi flexibilní, umí své chování oportunisticky přizpůsobovat podle toho, zda své aktivity provádí veřejně nebo skrytě. Na rozdíl od libertariánů, nevěřil ani tomu, že neviditelná ruka trhu samovolně mobilizuje obecný blahobyt jako nezamýšlený důsledek individuálního sledování vlastního zájmu. Za prakticky významné považoval schopnosti empatie, představit si sebe sama na místě toho druhého, ochoty přistoupit na kompromis, ale i porozumět otázkám veřejného zájmu.²⁸ Sidgwick velmi dobře chápal, že když se člověk egocentricky soustředí pouze na své potěšení, připravuje se tím o významné možnosti štěstí, které se nabízejí v dobrých mezilidských vztazích. Ale přitom zpochybňoval univerzální platnost teze, že sobečtí lidé jsou méně šťastní než lidé nesobečtí.²⁹ Podporoval sice názor, že empatie (*sympathy*), tedy schopnost těšit se z potěšení druhých a sdílet utrpení s druhými, je mimořádně hodnotná už proto, že podporuje prosperitu mezilidských vztahů. Nicméně trval na tom, že ani vysoce rozvinutá empatie negarantuje dosažení perfektního souladu mezi požadavky nestranného postoje a individuálního zájmu.³⁰

Sidgwickův závěr je, že dualismus praktického rozumu nelze zcela překonat ani filozofickými argumenty, ani na základě empirických faktů o mezilidské interakci. Zároveň ale připouštěl, že spolehlivé řešení by mohl poskytnout vševědoucí a všemohoucí Bůh, který by lidem přikázal, aby maximalizovali obecné štěstí.³¹ Příslibem za dodržování příkazu by pak bylo Nebe a hrozbou za jeho porušování by bylo Peklo. Takovým způsobem vybavený Boží zákon by pro egoistu znamenal, že je racionální chovat se v souladu s utilitarismem. Sobecky bezohledné chování by se mu prostě nemohlo vyplácet.³² Jiná věc ovšem je, zda Bůh existuje, a pokud ano, zda přikazuje zrovna utilitarismus.³³

Cílem Sidgwickova úsilí byl monistický princip s jasnými obecnými předpisy, platnými pro všechny případy. Praktická moudrost, uplatňující lokální hodnocení relativní váhy důvodů, neodpovídala jeho představě o racionálním řádu.³⁴ Schéma jeho snahy rozlousknout dualismus praktického rozumu je vcelku jednoduché: Buď prokáže, že platí utilitarismus (a tedy egoismus neplatí), anebo naopak prokáže, že platí egoismus (a tedy utilitarismus neplatí), případně prokáže, že za daných okolností (např. existence

²⁸ SIDGWICK, H. *Practical Ethics: A Collection of Addresses and Essays*. London, 1898, s. 111.

²⁹ SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 501.

³⁰ SCHNEEWIND, J. B. *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*. Oxford, 1977, s. 371.

³¹ Takové úvahy jsou samozřejmě odklonem od Benthamova sekulárního utilitarismu. Jejich inspiraci bychom měli hledat u tzv. teologických utilitaristů (George Berkeley, John Gay, John Brown, Abraham Tucker, William Paley, Edmund Law). Např. George Berkeley tvrdil, že lidé sice mají sklony k egoismu, ale díky externí moci, kterou disponuje Bůh, mohou být motivováni k univerzálnímu altruismu. Boží incentivy získávají v kalkulu racionálního egoisty nutně navrch, protože nekonečné utrpení v Pekle převáží nad každým pozemským potěšením a nekonečná blaženost v Nebi převáží nad každým pozemským utrpením. Viz HÄYRY, M. *Liberal utilitarianism and applied ethics*. Routledge, 1994, s. 27.

³² SIDGWICK, H. *The Methods of Ethics*. 7. Edition. London, 1907, s. 504.

³³ Sidgwick věděl, že se tu dotýká tzv. problému zla: Je-li Bůh dobrý a všemohoucí, a správnou morálkou je utilitarismus, jak je možné, že je na světě tolik utrpení?

³⁴ CRISP, R. *Reasons and the Good*. Oxford, 2006, s. 137.

utilitaristického Boha) požadavky utilitarismu a egoismu splývají, takže za těchto okolností prostě nejsou v normativním konfliktu.³⁵ Pominul ale další zajímavou možnost, totiž že bychom si ponechali obě teorie, ačkoli skutečně jsou v konfliktu. My přece můžeme dualismus praktického rozumu přijmout s tím, že žádná z obou teorií nemá apriorní nárok na výlučnou platnost a potažmo univerzální nadvládu. Řekneme, že je to konflikt dvou principů, které si ponecháme vedle sebe a budeme s nimi pracovat případ od případu metodou kontextového poměrování.

Předpokladem tohoto přístupu je, že „někdy můžeme spolehlivě zhodnotit relativní sílu egoistických a nestranných důvodů“.³⁶ S něčím takovým Sidgwick nepočítal, a to už proto, že egoistické a nestranné důvody považoval za vzájemně nesouměřitelné.³⁷ Myšlenka, že lze poměřovat pouze důvody stejného druhu, je sice přitažlivá, jenomže my se v každodenním životě potřebujeme rozhodovat mezi hodnotově rozmanitými alternativami, a potažmo i poměřovat důvody různých druhů. Důvody mohou být vzájemně neredukovatelné, aniž by to znamenalo, že je nelze spolu porovnávat a poměřovat.³⁸ Některá porovnání jsou těžká, míváme pochybnosti, nicméně chápeme, že je to vždy něco za něco.³⁹ Např. při koupi oblečení můžeme klást prioritu spíše na pohodlnost, nebo spíše na krásu. Většina lidí ale neřekne, že i sebemenší zvýšení pohodlnosti je rozhodujícím důvodem, i kdyby to znamenalo naprostou ošklivost. Ani neřekne naopak, že i sebemenší zvýšení krásy je rozhodujícím důvodem, i kdyby to znamenalo naprostou nepohodlnost. Lze mít větší nebo menší averzi k riziku. Ale nebudeme při výběru stroje uvažovat tak, že i sebemenší zvýšení bezpečnosti je rozhodujícím důvodem, ať to stojí, co to stojí. Ani tak, že i sebemenší finanční úspora je rozhodujícím důvodem, i kdyby to znamenalo úplnou ztrátu bezpečnosti. Reflektujeme obě misky vah, hledáme správnou míru, děláme ústupky na jedné nebo druhé straně.

Výchozím bodem úvahy může být teze, že jednání je *prima facie* správné,⁴⁰ lze-li jej ospravedlnit egoistickými nebo nestrannými důvody.⁴¹ Do hry posuzování určitého

³⁵ Srov. IRWIN, T. *The Development of Ethics: A Historical and Critical Study, Volume III: From Kant to Rawls*. Oxford, 2009, s. 528.

³⁶ PHILLIPS, D. *Sidgwickian Ethics*. Oxford, 2011, s. 133.

³⁷ „Naproti tomu podle Sidgwickova dualismu jsou nestranné a sebectrické důvody naprosto nesouměřitelné. Žádný nestranný důvod nemůže být ani silnější, ani slabší než jakýkoli sebectrický důvod.“ Viz PARFIT, D. *On What Matters*. Vol. I. Oxford, 2011, s. 132.

³⁸ Viz např. ELLIS, S. The Main Argument for Value Incommensurability (and Why It Fails). *The Southern Journal of Philosophy*. 2008, Vol. XLVI, s. 27–43.

³⁹ „Z pohledu cost-benefitového analytika se každé jednání – i takové, jehož náklady a výnosy je těžké srovnávat – stává neodolatelně přitažlivým, jestliže jeho výnosy jsou dostatečně velké a jeho náklady dostatečně malé. ... Omezenost zdrojů je prostým faktem lidských životních podmínek. Abychom mohli mít více jedné dobré věci, musíme se spokojit s tím, že bude něčeho jiného méně. Turzení, že různé hodnoty jsou nesouměřitelné, pouze zakrývá jasně myšlení ohledně těžkých obětí [tradeoffs].“ Viz FRANK, R. H. Why Is Cost-Benefit Analysis So Controversial?. In: D. M. Hausman (ed.). *The Philosophy of Economics: An Anthology*. 3. Edition. Cambridge, 2007, s. 252.

⁴⁰ Pro *prima facie* správnost jednání stačí, že jej lze obhájit alespoň z jedné perspektivy, egoistické nebo nestranné. Jednání je ale správné (*simpliciter*) teprve tehdy, když tato ospravedlňující perspektiva v procesu zvážení zvítězí nad konkurenční perspektivou. Např. skutečnost, že neskočím do rybníka pro topící se dítě, i když by mě tato záchranná akce nijak neohrozila, je *prima facie* správné jednání, protože jej lze obhájit z pozice egoismu. Nicméně není to správné (*simpliciter*) jednání, protože při zvažování oněch egoistických důvodů proti nestranným důvodům, by v tomto případě zřejmě zvítězily ty druhé.

⁴¹ McLEOD, O. What is Sidgwick's Dualism of the Practical Reason? *Pacific Philosophical Quarterly*. 2000, Vol. 81, s. 287.

jednání tedy vstupují oba vzájemně konkurenční druhy důvodů, v samotném procesu zvažování pak proti sobě poměrujeme jejich relativní váhu. Kdybychom uvažovali pouze v pojmech důvodů osobního zájmu, obhájili bychom sebemenší vlastní prospěch i za cenu strašlivého utrpení pro druhé lidi. A kdybychom naopak uvažovali pouze v pojmech nestranných důvodů, dostával by automaticky přednost větší cizí prospěch před vlastním menším, i kdyby ten rozdíl byl minimální. My ale do procesu zvažování započítáme jak nestranné, tak i egoistické důvody, přičemž někdy budou mít navrch ty první, jindy zase ty druhé. Často převáží důvody osobního zájmu, zejména když sledování vlastního dobra nevytváří velkou zátěž pro obecné dobro. Někdy ale převáží důvody obecného prospěchu, typicky když mám příležitost významně přispět celkovému dobru při relativně malých osobních nákladech.⁴² Měl bych postačující důvody riskovat vlastní zranění, kdyby to byla jediná možnost, jak zachránit život cizího člověka? Měl bych postačující důvody zachránit spíše vlastní život než životy několika cizích lidí?⁴³ Řešení takových otázek musí případ od případu citlivě zohledňovat řadu kontextových proměnných, takže se může stát, že stejná otázka bude mít v jednom kontextu jasně kladnou odpověď, v jiném kontextu jasně zápornou odpověď, a v dalším kontextu zvažování skončí ve slepé uličce morálního dilematu, kde budou obě odpovědi přípustné.

Ústavní právníci někdy optimalizují v metodologickém rámci testu proporcionality tak, že proti sobě zvažují individuální práva a veřejný zájem. „*Vážení je používáno k poměrování relativní váhy veřejného zájmu a individuálního práva k určení, zda prospěch veřejného zájmu je dostatečný ve srovnání s omezením, kterým je zatíženo individuální právo.*“⁴⁴ Někdo by mohl namítnout, že se tu poměřují hrušky s jablky a že by se mělo vysvětlit, proč je naše metodologie hodnotového zvažování takto rozštěpená do dualismu individuální a obecné perspektivy. Na to lze, mimo jiné i odkazem na Sidgwickův problém, odpovědět, že vážné pokusy integrovat praktický rozum do monistické teorie zde byly, ale neuspěly. Sidgwick, který uvažoval hodnoty v pojmech hédonismu, konceptualizoval dualismus praktického rozumu samozřejmě velmi odlišným způsobem, než jak by to učinil současný „lidskoprávník“, který své hodnotové myšlení staví (řekněme) na pojmu lidské důstojnosti. Základní problém se ale zdá být stejný. Totiž, že snaha sjednotit prostor důvodů tak, že zredukujeme dvě konkurenční perspektivy do jedné, ať už v tom či onom směru, by vedla k nepříjemnému důsledku, že něco významného se ztrácí.⁴⁵

Nicméně, je tu docela významný rozdíl. Veřejný zájem jako hodnotová kategorie, která je poměřována s individuálními právy, má zpravidla jinou povahu než to, o čem mluví utilitaristé, když říkají, že máme brát stejný zřetel na štěstí *všech* bytostí. Uvedme si nějaké příklady veřejného zájmu: veřejné zdraví, národní bezpečnost, nízká nezaměstnanost, vyrovnaný rozpočet.⁴⁶ Tyto hodnoty jsou obvykle uvažované jako vážící se ke

⁴² CRISP, R. *The Cosmos of Duty: Henry Sidgwick's Methods of Ethics*. Oxford, 2015, s. 231.

⁴³ PARFIT, D. *On What Matters*. Vol. I. Oxford, 2011, s. 131.

⁴⁴ YOUNG, A. L. Proportionality is Dead: Long Live Proportionality!. In: G. Huscroft – B. W. Miller – G. Webber (eds). *Proportionality and the Rule of Law: Rights, Justification, Reasoning*. Cambridge, 2014, s. 51.

⁴⁵ Nicméně můžeme sledovat další a další pokusy. Např. Szilárd Tattay argumentuje, že Aristotelova koncepce obecného dobra „*umožňuje, abychom se vyhnuli redukci a opozici obecného dobra vůči individuálním dobrům a právům*“. Viz TATTAY, S. The Common Good and Individual Rights. In: S. Hummel – M. Belov – A. Geisler – M. Hein (eds). *Law, Politics, and the Constitution: New Perspectives From Legal and Political Theory*. Peter Lang, 2014, s. 159.

⁴⁶ ALEXI, R. *Theorie der Grundrechte*. Suhrkamp, 1994 (1986), s. 98.

konkrétnímu státu.⁴⁷ Nejedná se tedy o ryze neutrální hledisko („hledisko vesmíru“), ale o partikulární hledisko určité společnosti, která má sklony symbolicky rozlišovat na „my důležití uvnitř hradeb“ (*intramuros*) a „oni bezvýznamní za hradbami“ (*extramuros*). Mluvíme-li např. o veřejném zájmu v souvislosti s imigrační politikou, máme tím většinou na mysli pouze ten *náš* zájem. Sidgwick by k tomu asi poznamenal, že pojem veřejného zájmu se často používá v duchu kolektivního sobectví.

⁴⁷ „Vezměme např. veřejný zájem na národní bezpečnosti, který v sobě zahrnuje zájem na fyzickém a mentálním blahobytu lidu určitého státu.“ Viz BARAK, A. *Proportionality: Constitutional Rights and their Limitations*. Cambridge, 2012, s. 254.

Sidgwick's Problem

Tomáš Sobek

Abstract: This gloss deals with dualism of practical reason, as formulated by Henry Sidgwick. For him, it was the philosophically irresolvable conflict between egoism and utilitarianism that threatened the coherence of practical thought. According to rational egoists, the ultimate end of one's action should be one's own happiness. According to utilitarians, the ultimate end of one's action should be other people's happiness as well as one's own. In Sidgwick's opinion, only the existence of the utilitarian God could reliably exclude the conflict and thus solve the dualism. However, Sidgwick does not consider another version of dualism which means, in cases of conflict, we weigh the relative strength of egoistic and impartial reasons. This version strikingly resembles constitutional balancing used to weigh up the relative importance of the public interest and the detriment to an individual right.

Key words: utilitarianism, rational egoism, dualism of practical reason, Henry Sidgwick, balancing